

KÜLTÜREL BOŞLUK-KURUMSAL BOŞLUK

Yard.Doç.Dr. Aydın YAKA
Dokuz Eylül Üniversitesi
Buca Eğitim Fakültesi
Eğitim Bilimleri Bölümü

ÖZET

Sosyal değişme kuramları içinde Ogburn'un kuramı önemli bir yer tutar. Bu kuramın anahtar kavramı da "kültürel boşluk (kültürel gecikme) kavramıdır. W. F. Ogburn gelişmiş-sanayileşmiş ülkelerdeki çoğu sosyal değişme sorununu bu kavrama dayanarak analiz etmeye çalışmıştır. Az gelişmiş ülkelerde kültürel boşluk" içinde bir de "kurumsal boşluk" gözlenmektedir. Bu sorun az gelişmiş toplumlara özgüdür ve onlarda yoğun olarak yaşanmaktadır. Örneğin Türk toplumunda modernleşme çabaları kurum ıslah hareketleri olarak başlamış ve devam etmiştir.

SUMMARY

Ogburn's theory is very important concerning the other theories related to the social change the main idea of this theory is the "cultural lag". W.F.Ogburn tried to analyze the problems of social change in developed and industrialized countries depending upon Cultural Lag. Institutional lag can be observed in Cultural lag in underdeveloped countries. This institutional lag belongs to underdeveloped societies and can be mostly seen in those countries. For instance the efforts of modernization in the ottoman Empire began with the reformation of institutions, and this reformation is still continuing.

Sosyal değişmeyi açıklayan birçok sosyolog ve kuram vardır. Bunların önemlilerinden biri de William F. Ogburn'un kuramıdır. Onun sosyal değişme kuramında hareket noktası da "kültürel boşluk" (kültürel gecikme) kavramıdır. Bu kuram genel sosyal denge kuramının özel bir biçimidir¹. Bu görüşe göre toplumlarda dengeyi bozmaya ve dengeyi sağlamaya yönelik eğilimler bir arada bulunur. Toplumun değişmesi demek bu uyum ve dengenin değişmesi demektir. Ancak her yeni denge bir öncekinden de farklıdır. Değişme sırasında sosyal uyum ve dengenin bozulması kültürdeki bütünlüğün bozulması demektir.

1 Richard P.Appelbaum, Toplumsal Değişme Kuramları, Çev.Türker Alkan, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1970, s.58.

Kültürün bir çok özelliğinden söz edebiliriz. Bunların en başta geleni "bütünlük"tür. Kültür kavramı üzerinde yoğun olarak duran Tylor'dan Malinowski'ye, Thurnwald'an Sorokin'e kadar birçok sosyolog ve antropolog kültürdeki bütünlüğü vurgulamışlardır. Kültürü oluşturan öğeler birbiri ile tutarlı bir bütünlük oluşturur. "Kültür karmaşığı" kavramı da bu nedenle kullanılmaktadır. Maddî olsun manevî olsun kültüre eklenen her yeni değer sistemle bütünlüşmektedir. Toplumdaki bilgiler, deneyler, yargılar, ilişkiler, inançlar ve her türlü davranış normları zaman içinde öyle ahenkli bir bütün meydana getirmektedir ki, o topluma has bir toplumsal renk, bir ortak yaşam biçimi ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle her kültür bir "sosyal sentez"i ifade etmektedir.

Kültür genellikle maddî ve manevî kültür biçiminde ayrılır. Bu ayrımı Ogburn da yapmıştır. Ona göre maddî kültür, icatlara, teknolojiye dayandığı için birikimseldir, sürekli genişler. Din, ahlak, gelenekler gibi manevî kültür öğeleri ise, ayrı ayrı değerler olduğundan birbiri üstüne kurulmamaktadır¹. Ogburn, maddî kültürün manevî kültüre göre daha hızlı ve kolay değiştiğini belirterek iki kültür arasındaki hız farkına dikkat çekmiştir. İşte bu değişme hızının farklı oluşu, iki kültür değeri arasında birçok çelişkiler, uyumsuzluklar yaratmaktadır. Kültürel boşluk (kültürel gecikme) bu durumu anlatmak için kullanılmaktadır.

Bu olgunun açıklanmasında Ogburn, Amerika ve Avrupa'da hızla değişen sanayi toplumlarından hareket etmiştir. Kültürel gecikme kavramını, modern-sanayileşmiş toplumların birçok sosyal sorunlarının analizinde kullanmıştır. Sanayi toplumları geçmişe göre olağanüstü sayılan teknik gelişmelere uygun bir sosyal yapılanma ve örgütlenme gerçekleştirememişlerdir.

Fakat biz bu kavrama az gelişmiş ülkeler açısından bakmak istiyoruz. Az gelişmiş ülkelerde sosyal değişme, sanayileşmiş ülkelere çok daha karmaşık ve problematiktir. Bu tip toplumlarda, geri bir teknolojinin üzerine dışarıdan satın alınmış ileri bir teknoloji monte edilmekte, böylece geleneksel sosyal yapı ile teknolojik yapı arasındaki fark iyice belirgin hale gelmekte ve kültürel boşluk yoğun olarak yaşanmaktadır. Üstelik, içe dönük bu geleneksel sosyal yapı dışarıdan transfer edilen modern teknolojinin yaratılmasına da hiç kaulmamış durumdadır. Dolayısıyla Ogburn'un tanımladığı kültür boşluğu giderek büyümekte, âdeta bir "kara delik"e dönüşmektedir.

İkinci olarak değişimin, eskiye oranla çok hızlandığı bu tip toplumlarda "dış nedenli" (kaynaklı) bir sosyal değişme biçimi işlemektedir. Tabandan, halktan gelen istek ve itmeler doğrultusunda değil, yukarıdan gelen "zorlayıcı" sosyal değişmeler, Tezcan'ın ifadesiyle "değiştirmeler" gözlenmektedir². Doğu toplumlarının çoğunda bu değişme biçimi âdeta bir sosyal gelenek halini almıştır.

Az gelişmiş toplumlarda sosyal değişimde parça halinde değişmeler yaygın olarak görülür. Bu parça halindeki değişmeler de genel olarak kurumsal düzeydedir. Yani tek tek kurumlar, normlar bir mal ithal eder gibi dışarıdan ithal edilmektedir. Bu işlem idari ve sosyal yönden, hızla modernleşmek açısından kolay, pratik bir yöntem olarak algılanmaktadır. Eskiyen, yeni şartlara uymayan bir kurumun yerine, başka bir ülkede ve başka sosyolojik şartlarda dokunmuş, geliştirilmiş, ancak çağdaş olan bir kurumu almak rasyonel, pragmatik bir yol olarak hemen benimsenmektedir. Fakat bu durumda birçok sosyolojik sorun doğmaktadır.

1 Mine Tan, Toplumbilime Giriş, A.Ü.E.B.F. Yayınları, Ankara, 1981, s.99.

2 Mahmut Tezcan, Sosyal ve Kültürel Değişme, A.Ü.E.B.F.Yay., Ankara, 1984, s.16.

Bu sorunlara girmeden önce belirtmek gerekir ki, kurumlar bir toplumun âdeta kimliğini temsil ettiği için toplumun üyelerince özveriyle savunurlar. Sosyal eylem örnekleri olarak sosyal değerlerle iç içe geçmişlerdir¹. Her kurumun temelinde sosyal ilişkiler, değerler ve o değerlere göre oluşmuş sosyal normlar vardır. Sosyal bir "onay"a dayanmayan kurumlar toplumda kökleşip yaşayamaz. Toplumun kurumsallaşması da çok uzun bir zaman içinde ve ağır ağır olmaktadır. Bir sosyal ihtiyaç, anlayış önce basit bir kurala, sonra norma ve zamanla yerleşip, yaygın bir sosyal kuruma dönüşmektedir.

Her kurum bir yapılaşmadır. Birbirini bütünleyen ve iç içe elemanlardan oluşur. Her sosyal kurum bileşik bir yapıdadır ve bir ünite gibi işler. Hiçbir kurum diğerlerinden ayrı düşünülemez². Kurumlar ayrıca, görelî de olsa bir sürekliliğe sahiptirler.

Şimdi kurumlara ilgili bu bilgilerin ışığında az gelişmiş ülkelere baktığımızda, onlarda kültürel bütünlükten önce, kurumsal bütünlüğün bozulduğunu görürüz. Çünkü dışarıdan gelen yönlendirmelerle, kurum aktarmayla sosyal yapı yamalı bohçaya dönüşmektedir. Kurumlar arasındaki iç tutarlılık yok olmakta, kurumların birbiri ile uyumluluğu değil, uyumsuzluğu ortaya çıkmaktadır. Çok yaygın sosyal çelişkiler, ikili, üçlü sosyal yapılar oluşmaktadır. Değişen-değişmeyen, eski-yeni, yerli-yabancı kurumlar meydana gelmektedir. Banka, noterlik gibi, başka toplumlardan nispeten kolayca alınabilen işlemci (opérative) kurumlar olmakla birlikte, temelleri ümitsizlikle sosyal değerlere dayanan ve çok zor değişen kuralları (régulative) kurumlar da vardır. Din, evlenme, eğitim gibi.

Ayrıca, başka toplumlardan kurum aktarmada bir önemli sorun da, kurumlardaki dış görünüşün, formel yanın kolayca alınması, ama o kurumu oluşturan değer ve normların kolayca ve kısa sürede alınamayışdır. Bunun sonucunda da toplumdan kopuk, hastalıklı kurumlar meydana gelmektedir.

İşte "kurumsal boşluk" kavramını toplumda, gerek kurumlararası uyumun, dengeyin bozulmasıyla, gerekse aynı kurum içindeki uyumun oradan kalkmasıyla oluşan farklılaşmayı, parçalanmayı anlatmak için kullanmaktayız. Bu sorun sanayileşmiş toplumlarda yoktur, az gelişmiş ülkelere özgüdür.

Örnek olarak Osmanlılardaki yenilik hareketlerine bakıldığında zaman görülür ki, bunlar kısmi kurum ıslahat hareketlerinden başka birşey değildir. Osmanlı Devleti'nde 18. yy.dan itibaren başlatılan ıslahat hareketleri, işlevini tamamlamış geleneksel kurumların yerine, modern örneklerle bakılarak, yenilerinin konması, kısaca kurumların modernleştirilmesidir. Bu girişimler çerçevesinde, 1770'li yıllardan itibaren yeniliklere öncelikle askeri kurumlardan başlanmıştır. İmparatorluklarda askeri güç ön planda geldiği için reformlara ordudan başlamak gerekir diye düşünülmüştür. Ancak, bir güvenlik kurumu olarak ordunun ıslahı, sosyolojik açıdan bir anlam taşııyordu. Çünkü bu ordunun ayakta tutulması ve başarılı olması için diğer sosyal kurumlarda da paralel reformların yapılması zorunluydu. Bu yeni ordu teknik, mali, ekonomik ve sosyal alanlarda yapılacak yenileştirmeler sayesinde ayakta durabilirdi. Devletin mali kurumlarında (vergilendirme gibi), ekonomide gerekli değişiklikler olmadığı için, ordudaki reformlar sonuç olarak, imparatorlukta çöküntünün önlenmesinde hiçbir olumlu rol oynamamıştır.

III.Selim, II. Mahmut ve Tanzimat dönemlerinde gerçekleştirilen yenilik hareketleri, toplumsal realiteye uygun olup olmadıkları bir yana, hep kısmi kurumsal iyileştirmeleri kapsıyordu. Dolayısıyla

1 Doğu Ergil, Toplum ve İnsan, Turhan Kitabevi, Ankara, 1984, s.194.

2 Joseph H. Fichter, Sociologie, Traduit de l'anglais par Giovanni Hoyois, Editions Universitaires, Paris, 1960, s.159.

siyasal, hukuki ve idari yenilikler köksüz, "sosyal onay"dan yoksun kararlar olarak askıda kalmışlardır. Onları tamamlayan bütüncül bir modernleşme gerçekleştirilememiştir.

Kurumlar sosyolojisi bakımından devlete "kurumların kurumu" denir. Yani devlet, birbirini içeren birçok sosyal kurumun kompozisyonu olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla ondaki düzenlemeler bütüncül olmak zorundadır. Tanzimat'la hukuk sisteminde yapılan reformlar eski değer yargılarının (dinsel, ahlaki vb.) üzerine inşa ediliyordu. Böylece ticaret hukuku, özel haklar, vâ'ındaşlık hukuku gibi konularda yapılan yeni düzenlemeler eski sosyal doku üzerine oturtuluyor, kurumların kendi aralarında, ayrıca aynı kurum içinde uyumsuzluklar yaratılıyordu.

Aynı durum eğitim kurumlarında da yaşanmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak eğitim sisteminde de ikili kurumlar ve ikili yapılar ortaya çıkmıştır. Bu sağlıksız süreç ancak, 1924 yılında çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Yasası ile sona erdirilmiştir.

Gene ilginç bir örnek olarak Türk Medeni Kanunu'nu gösterebiliriz. 1926 yılında çıkarılan Türk Medeni Kanunu aile birliğinde evlenme, miras gibi kurumları, Batı'dan alınan ölçütlere göre, yeniden düzenleniyordu. Gerçekte bu yasa birçok olumlu gelişmeyi içeriyordu. Ancak, sosyolojik açıdan olay o kadar sade görünmüyor. Evlenme bir sosyal kurumdur. Fakat salt bir hukuk kurumu değildir. Evlenme sadece hukuki değer ve normlara dayanmaz. Evlenmeye birkaç sosyal değer ve kurum birden karışmaktadır. Yani bu kurum birkaç sosyal değer ve kurumun kesiştiği bir yeni kurumdur. Hukuk alanında kurumsal değişiklik yapmak kolaydır. Çünkü bu yasa yapıcı gücün-kurulun çıkaracağı yasalarla gerçekleştirilmektedir. Ancak hukuki kurumların oluşumuna katılan diğer sosyal değer ve kurumlarda aynı hız ve biçimde değişiklik yapmak mümkün değildir. İşte sorun da burada düğümlenmekte, kurumsal boşlukların bir kısmı bu şekilde meydana gelmektedir. Evlenmeye hukukun dışında ahlak, din, töreler de müdahale etmektedir. Özellikle sonuçta şu olmuştur: Medeni Kanun poligamiyi yasaklamış, monogamiyi öngörmüştür. Yaygın olarak görülen polijiniye yasalar izin vermemiştir; ancak, toplumdaki ahlaki, dini değerler izin vermiştir. Dolayısıyla bugün 1926'dan bu yana 67 yıl geçmiş olmasına rağmen, polijini Türkiye'nin birçok yerinde devam edegelmiştir. Bu olgu (kurumsal boşluk) miras vb. konularda çok karmaşık psiko-sosyal ve ekonomik sorunların doğmasına yol açmıştır.

Türkiye'deki modernleşme çabaları içinde aile ile okul kurumları arasında da önemli farklılıklar, hatta uçurumlar ortaya çıkmış ve kurumlar arasında çekişmeler yaşanmıştır. Kurumlar arasındaki bu farklılıkların, boşlukların en büyük zararı da eğitim süreci içinde hissedilmektedir. Çünkü bu durum yeni kuşaklarda bir değer ve kurum karmaşası yaratmıştır. Çoğu zaman aile geleneksel değerleri, okul ise yeni değerleri temsil eder görünmüştür.

KAYNAKLAR

Appelbaum, P. Richard, *Toplumsal Değişme Kuramları*, Çev. Türker Alkan, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1970.

Ergil, Doğu, *Toplum ve İnsan*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1984.

Fichter, H. Joseph, *Sociologie*, Traduit de l'anglais par Giovanni Hoyois, Editions Universitaires, Paris, 1960.

Tań, Mine, *Toplumbilime Giriş*, A.Ü.E.B.F. Yayınları, Ankara, 1981.

Tezcan, Mahmut, *Sosyal ve Kültürel Değişme*, A.Ü.E.B.F. Yayınları, Ankara, 1984.